

Јелена Н. Арсенијевић Митрић

Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет – Катедра за српску књижевност, Крагујевац

DOI 10.5937/kultura2172151A

УДК 343.37:725.945(=163.41)(497.5)"1991/1995"

316.752(=163.41)(497.5)

оригиналан научни рад

КУЛТУРОЦИД НАД СРБИМА У ХРВАТСКОЈ У КОНТЕКСТУ РАТОВА ДЕВЕДЕСЕТИХ¹

Сажетак: У раду се размајра проблем уништавања српске културне баштине у Хрватској за време рајних сукоба у Југославији (1991–1995) уз указивање на чињеницу да се на поменутом простору десио културни и духовни геноцид над Србима у широком виду: девасирање православних цркава и манастира, уништавање дигиталних фондова, иј. књига српских аутора, оних писаних ћиричним писмом или издајних у Србији, а онда и рушење споменика посвећених антифашистичкој борби, као и оних појединих у славу знаменитих личности српског порекла. Имајући у виду сва три аспекта јанског заирања ираова српске културе указујемо на то да су Срби као национ изложени континуираној ирауми, изазваној једним од највећих културолошких злочина почињених након Другој светској рату.

Кључне речи: културна баштина Срба у Хрватској, културоцид, ираума, култура сећања, рату у Југославији (1991–1995)

Поред тежње да се настави истраживање, започето у оквиру међународног научног пројекта *Југословенски ратуви: друа срана европске цивилизације? Научене лекције и ирајни изазови*, о неопходности неговања културе сећања а против културе ревизије и заборава, повод за активирање теме о уништавању културне баштине Срба у Хрватској у контексту ратова деведесетих, јесу и актуелна дешавања, тачније ситуација у Хрватској, која и даље настоји да Србе и све што има било какав предзнак српског протера не само територијално већ и

¹ Рад је настао као резултат истраживања на пројекту *Yugoslav Wars: another face of European civilisation? Lessons learnt and enduring challenges* (Програм Европа за грађане Европске уније, финансиран од стране Европске комисије), а изложен је на међународном научном округлом столу *Imagining, inheriting, destroying*, Sapienza University of Rome, Faculty of Arts and Humanities, 16–18. 10. 2017.

да избрише из историје и колективног сећања. У оквиру ратних сукоба деведестих у Хрватској се развијао и јачао програм који је налагао масовно истребљење или пак исељење српског становништва с простора бивше Републике Српске Крајине у Хрватској, а тријумфовао је чувеним операцијама Бљесак и Олуја, у којима је 1995. године убијено преко 2.500 цивила, а више од 300.000 Срба је протерано. Том приликом српско становништво је систематски убијано, њихови домови су пљачкани, а затим паљени, како би се избрисао траг о њиховом постојању на овим просторима. Ђакомо Скоти (Giacomo Scotti), италијанско-хрватски књижевник, новинар, есејиста и преводилац у дневнику, који је писао током операције Олуја и након ње, како би сачувао сећање на прећутане и занемарене злочине, подсећа на хрватско-муслиманску операцију Маестрал која је проузроковала егзодус већинског српског становништва застрашујућих размера:

„Већ има 90.000 избеглица које се крећу према Бањалуци и Добоју. Поновио се 'трагични обред' библијских колона очајника, са увек уобичајеним старцима, женама и децом, који под непрестаним пљусковима кише и по загушљивој влажној врућини, на уобичајеним тракторима, али и у колима која вуку коњи и волови, покушавају да се домогну спаса, крећући се према пријатељским крајевима пошто су на брзину напустили своја станишта, угрожени паљбом хрватских и муслиманских топова и митраљеза. [...] Избеглицама које су стигле или које стижу из Босанског Петровца, Јајца, Доњег Вакуфа, Шипова, Дрвара, Кулен Вакуфа, Кључа припојило се 30.000 несретника у бекству са подручја планине Озрен, тученог нападима авиона НАТО усмереним на област Добоја. Веома је тешко доставити помоћ овим избеглицама, поред осталог због тога што су у прекиду многи путеви и због мостова који су уништени тешким бомбардовањем из ваздуха.”²

О континуитету геноцида над Србима Смиља Аврамов пише у двотомној студији *Геноцид у Југославији 1941–1945, 1991...* истичући идеолошку постојаност усташтва између 1941. и 1991. године која је управо омогућила перпетуирање геноцидне политике и праксе започете у Другом светском рату, те потом настављене у сукобима на простору бивше Југославије. У поглављу „Злочин против мира”, ауторка истиче:

„Завршне операције под називом 'Бљесак' отпочеле су у Западној Словенији 1. маја 1995, у зони коју су УН прогласиле 'заштићеном'. [...] Део српског становништва одведен је у концентрационе логоре, а други се покренуо у егзодус у правцу Београда, праћен бомбардовањем од стране хрватске авијације. Западна Славонија, где су Срби били

² Skoti, Đ. (2010) *Hrvatska operacija Oluja: „Oslobađanje” Krajine i etničko čišćenje Srba*, Beograd: Otkrovenje; Zagreb: Srpsko narodno vijeće, str. 120–121.

у већини, етнички је очишћена. На пољима Славоније остало је на стотине лешева. [...] Охрабрене успехом, хрватске оружане формације кренуле су 4. августа 1995. у нову офанзиву звану 'Олуја', уз садејство авијације НАТО³ и муслиманских снага, након што су се повукли 'плави шлемови'. [...] Отпочео је егзодус српског народа библијских размера. Колона од око 250.000 цивила и бораца кренула је према Босни и Србији, изложена артиљеријској ватри и бомбардовању из ваздуха.⁴

О томе да хрватски национал-шовинизам не јењава говоре у прилог и не тако давна дешавања. Наиме, у децембру 2016. године постављена је спомен-плоча једанаесторици припадника Хрватских оружаних снага у центру Јасеновца, недалеко од некадашњег усташког концентрационог логора, на којој је видно истакнут усташки поздрав „За дом спремни” који је стотине хиљада људи испратио директно у смрт. Да иронија буде већа плоча је постављена на згради обданишта, на чијем месту је током Другог светског рата била смештена команда усташког логора.⁵ Већ почетком 2017. године осванула је још једна таква табла са истим злогласним поздравом и то уз благослов сисачког бискупа.⁶ Уз то су ветерани ХОС-а планирали постављање сличних обележја са именима добровољаца из претходног рата у Новој Горици, Сесветама, али и широм Хрватске.⁷ Овакви и слични примери јасно говоре да у Хрватској постоји континуитет расистичке и фашистичке идеологије, која је своју кулминацију доживела у Другом светском рату у оквиру усташког покрета, наставила се током ратова деведесетих, а и данас пружа своје пипке, водећи својеврсни ментални рат тако што умањује и омаловажава жртве, провоцира и подстиче нове тензије. Уместо одрицања од срамне злочиначке прошлости и сарадње с нацистима, поједина десничарска удружења, али и припадници државног

3 Попут Смиље Аврамов, Клаус Тевелajt (Klaus Theweleit) такође истиче снажну подршку Запада у овом злочиначком подухвату: „U slučaju razaranja Jugoslavije, Zapad je igrao takvu ulogu, posebno Nemci, koji su prvi priznali Hrvatsku. Potom je NATO igrao ulogu krstaša, povezujući se sa hrvatskim populističkim i rimokatoličkim dobrovoljcima i postao je specijalna snaga za oslobađanje 'hrvatske grude od srpskog jarma'”. Tevelajt, K. (2012) *Logical, Radical, Criminal*, Beograd: Karpos, str. 17. Бојан Јовановић, такође, подвлачи улогу Америке и њених официра у планирању и припремама за Олују. Јовановић, Б. (2016) *Антропологија зла*, Београд: HERAedu, стр. 113.

4 Аврамов, С. (2008) *Геноцид у Југославији 1941–1945, 1991...*, књ. 2, Београд: Академија за дипломатију и безбедност, стр. 114–115.

5 Кућа је одузета српском индустријалцу Озрену Бачићу да би у њој сместили заповедништво логора Јасеновац, а током повлачења усташе су је запалиле. Данас је на том месту изграђен вртић, без икаквих обележја која би, у готово свакој другој држави, морала да подсећају на злогласну прошлост таквог простора. Šimićević, H. Usred Jasenovca podigli ploču s ustaškim pozdravom, *Novosti*, 4. decembar 2016, 16. avgust 2021, <https://www.portalnovosti.com/fotogalerija-usred-jasenovca-podigli-plocu-s-ustaskim-pozdravom>

6 Anonim, (6. I 2017) Uz 'bлагослов' biskupa postavljena ploča 'За дом спремни' u Kutini, Radio Slobodna Evropa, 16. avgust 2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/28217769.html>

7 Anonim, (17. I 2017) Nove ploče s natpisom „За дом спремни”, RTRS, 17. avgust 2021, <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=238661>

врха и политичке елите, различитим перфидним поступцима настављају да је глорификују. У вези с тим Слободан Антонић закључује како је „политички план истребљења”⁸ Срба у Хрватској дубоко укоренен у хрватској политици, религији и култури резултирао „продуженим геноцидом”⁹ почев од Јадовна, Пага, Јасеновца па све до Бљеска и Олује. „Култура мржње према Србима није у Хрватској настала у XIX веку, како се најчешће мисли, са Старчевићем. Њу су стварали хрватско племство и клер још од XVI века.”¹⁰

Поред систематског убијања и протеривања српског становништа током ратова деведесетих упоредо се одвијао и програм уништавања српске културне баштине. Тако ћемо најпре говорити о специфичном културолошком злочину који се континуирано дешавао у Хрватској након Другог светског рата – реч је о уништавању књига деведесетих година XX века. Пошто је ћирилица означена као „неподобно писмо”, под изговором „отписа књига”¹¹ почев од школских, локалних библиотекарских па све до главних националних институција уништено је близу 2.800.000 књига, 13,33 процената од укупног књижног фонда.¹² Професор политичке економије Загребачког свеучилишта Анте Лешаја о овом злочину написао је обимну студију *Књигоцид – уништавање књига у Хрватској 1990-их година*, а због које је и сам искусио претње да ће бити спаљен.¹³ Када је 1997. године посетио библиотеку на родној Корчули с неверицом је схватио да је она „очишћена” од свега што асоцира на Србе, комунизам, социјализам, Југославију. У фашистичком маниру уклањања „неподобних књига” страдала су ћирилична, али и латинична, издања Андрића, Црњанског, Деснице, Ђопића, Скерлића, Сремца, Матавуља, Змаја и многих других.¹⁴ Четрдесет хиљада комплеката енциклопедија Југословенског лексикографског завода камионима је одвезено на резање папира.¹⁵ Лешаја истиче како је у контејнерима пуних књига било и дечје литературе, неподобне само стога што је писана ћириличним писмом, издата у Србији или је аутор српског порекла.¹⁶ Страдале су и многе књиге светских класика (Еразмо Ротердамски, Толстој, Достојевски, Стендал, Горки, Ман, Фокнер итд.) чија је једина несрећа била у томе што је превод тих дела штампан ћириличним писмом. Један од дискриминаторних

8 Антонић, С. Идејна основа „продуженог геноцида” над Србима у Хрватској, у: *Савремено сјћање и генетички крајинских Срба*, приредио Иванић, Д. (2021), Нови Сад: Матица српска, стр. 123.

9 Исто, стр.123.

10 Исто, стр. 125.

11 Lešaja, A. (2012) *Knjigocid – uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*, Zagreb: Profil knjiga d. o. o., Srpsko narodno vijeće, str. 90.

12 Исто, стр. 280.

13 О чему сведочи у интервјуу Roknić, V. (22. VII 2012) *Hrvatski zločin nad tri miliona knjiga*, *Vesti online*, 17. avgust 2021, <https://arhiva.vesti-online.com/Vesti/Ex-YU/241159/Hrvatski-zlocin-nad-tri-miliona-knjiga->

14 Lešaja, A. nav. delo, str. 190.

15 Исто, стр. 231.

16 Исто, стр. 14.

мотива којима су се спроводиоци ове чистке руководили гласио је – „да се одстране књиге на језику, који је загадио наш липи језик”¹⁷ а све у циљу такозване „духовне обнове хрватског народа”.¹⁸ Случај Корчула није био усамљен, већ само један у низу сличних поступака према непожељном књижном фонду који је означен као застарео, „технички неупотребљив” или „идеолошки превазиђена лектира”. Лешаја подсећа и на уништавање приватних библиотека, наводећи као пример: девастирање библиотеке Аце Аполонија у Дубровнику, ликвидирање књига професора Ненада Косовића, спаљивање око 700 књига у Бенковцу из библиотеке Мила Савића, као и уништавање библиотеке Радомира Константиновића у Ровињу (том приликом је страдала и његова преписка с Бекетом).¹⁹ Реч је о кукавичком потезу брисања прошлости и покушаја затирања истине. Болна је чињеница да се на врху одбачених књига из две ријечке гимназије нашла управо књига о хрватским злочинима у Другом светском рату која је у наслову имала Јасеновац.²⁰ Изговори за злочине од античких времена до данас увек су исти – директор једне основне школе у Сплиту изјавио је да су библиотеку очистили од „литературе која је тровала младеж”.²¹

Још у уводу студије у оквиру које је изнео и обимну документацију, Лешаја истиче како је уништавање библиотечке грађе у Хрватској трајало од 1990. до 2010. године, што јасно сведочи о интензитету патолошке нетрпељивости према Другој, али и о политичкој, националној, етничкој и идеолошкој искључивости. Дакле, није реч о исхитреном потезу, изазваном само ратним дискурсом деведесетих већ се уништавање настављало и годинама након завршетка рата. Процес уништавања библиотечке грађе споровођен је плански, различитим интензитетом, током 20 година. Наравно, нису сви интелектуалци подржавали ову праксу, многи од њих су се противили скандалозном тзв. чишћењу књижног фонда, али су ипак само појединци смогли снаге да и јавно искажу своје негодовање. Већина се, ипак, услед страха од владајуће политике и губитка посла, није јавно изјашњавала. Денис Дерк, 1993. године у *Вечерњем листу*, објављује чланак „И Балзак на сметлишту”, а Антон Лукезић, 1994. године у *Новом листу*, потписује текст „Није проблем у књигама, проблем је у људима. Тко пали књиге, палит ће и људе”. Такође, о овом феномену писали су и новинари за *Feral Tribune*, нпр. Владимир Приморац

17 Исто, стр. 14.

18 Исто, стр. 69.

19 Исто, стр. 75–76.

20 Исто, стр. 196.

21 Наведено у: Миладиновић, И. (3. II 2013), *Полијтика*, Ко пали књиге, палиће и људе, 17. август 2021, <https://www.politika.rs/sr/clanak/247922/Ко-pali-knjige-palice-i-ljude>

Реч је о директору основне школе „Појишан” у Сплиту који сматра како је зарад очувања „здоровог духа” код ученика било неопходно одстранити од девет хиљада књига, што је укупан број књига у школској библиотеци, готово 60 процената „четничке” литературе (српска, црногорска и босанска књижевност). Уп. Lešaja, A. nav. delo, str. 128.

у чланку „Књиге и контејнери”²² Библиотекари који се нису слагали са овом званичном политиком настојали су да сакрију поједине наслове у подрумске и друге скрајнуте просторије не би ли их сачували за нека боља времена. Битно је нагласити да су државни органи прогањали само оне који су критички писали о уништавању књига, међутим, није забележен ниједан случај покретања поступка нити кажњавања оних који су предузимали и подстицали овај злочиначки подухват.

Реј Бредбери (Ray Douglas Bradbury) је половином XX века објавио роман *Фаренхајт 451 – темиррајура на којој се папири паљу и сагорева* који представља својеврсну дистопију, свет у којем су књиге забрањене, а критичко мишљење злочин. Задатак главног јунака, али и читаве машинерије, предвођене ватрогасним службама, састоји се у проналажењу скривених примерака књига, али и преосталих кућних библиотека које онда прскају керозином и спаљују. Међутим, амерички аутор вероватно није могао ни да сања да ће реалност једне бивше југословенске републике крајем XX века премашити његову фантазмагорију. Наравно, уништавање књига из идеолошких разлога није резервисано искључиво за свет фикције, оно постоји колико и сама књига. Сетимо се само инквизиције и њеног дугогодишњег програма спаљивања јеретика, али и неподобних књига или примера из новије историје када су нацисти 1933. године на немачким трговима спаљивали хиљаде књига на ломачама. У том варварском чину учествовали су острашћени студенти, али и велики број посматрача. На пироманском спектаклу у Берлину маси се обратио и Гебелс, који је обзнанио како је „ера екстремног јеврејског интелектуализма [...] при крају”²³ Гореле су књиге јеврејских, марксистичких и пацифистичких писаца. Како истиче Алаида Асман (Aleida Assmann): „Књиге јеврејских писаца и противника режима уништаване су на јавним местима, у непосредној близини универзитета и универзитетских библиотека, и то није био чин пуког материјалног уништавања: циљ је био симболично изопштавање појединих писаца и затирање њиховог имена”²⁴ Осам година касније, априла 1941. гори Народна библиотека Србије у нацистичком бомбардовању које је означило и почетак инвазије на Југославију. Том приликом је уништен један од најзначајнијих споменика културе са 350.000 књига, међу којима су били и средњовековни списи од непроцењиве вредности (више од хиљаду рукописних књига, повеља и других списа, више од стотину на пергаменту) из XII, XIII и XIV века.²⁵ Потребно је навести да то није прво и једино бомбардовање установа културе и образовања у Србији, сетимо се аустроугарског бомбардовања Београдског универзитета и Народног музеја у Првом светском рату. „Тадашњи ректор Ђорђе Станојевић

22 Lešaja, A. nav. delo, str. 31–32.

23 Albahari, B. (2017) *Pisanje stradanja: knjiga o knjigama: vodič kroz publikacije o Holokaustu*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu, str. 12.

24 Assmann, A. (2018) *Oblici zaborava*, Beograd: Biblioteka XX vek, str. 49.

25 О овој тематици видети: Вранеш, А. (2001) Народна библиотека Србије у ратним годинама (1941–1944), *Гласник Народне библиотеке Србије*, год. 1, број 1, Народна библиотека Србије: Београд, стр. 9–28.

направио је серију фотографија које документују разарање Универзитета. Његова фотомонографија *Le bombardement de l'Université de Belgrade* (Бомбардовање Београдској универзитету) објављена је у Паризу 1915. године.²⁶

Либрицид у Хрватској праћен је масовним рушењем и уништавањем споменичке баштине (статуе, спомен-плоче и друга обележја) посвећене народнослободилачкој борби народа Југославије од 1941. до 1945. године, али и знаменитим личностима српског порекла и то гранатирањем, употребом експлозивних направа, скрнављењем и разбијањем. Од почетка ратова деведесетих до данас девастирано је или оскрнављено готово 3.000 споменика. Један од њих је и монументални Споменик устанку народа Баније и Кордуна, рад вајара Војина Бакића, постављен у оквиру Меморијалног парка „Петрова гора“, који је оштећен, покраден (одношење скупоцене оплате од нерђајућег челика) и данас срамно запуштен. Подигнут је 1981. године као симбол страдања Срба у борби против усташа 1942. Споменик је био репрезентативан, између осталог, и по томе што је замишљен и изграђен као музеј, у његовој унутрашњости постојала је стална поставка посвећена НОБ-у, антифашистичком и слободарском духу овог краја. Неопходно је поменути и пример рушења Споменика народу хероју Славоније (познат и као Споменик победи револуције²⁷), завршеног 1968. године као у том тренутку највећа апстрактна фигура на свету²⁸, још једно дело Војина Бакића, пореклом Србина, што је вероватно и разлог додатном анимозитету рушитеља, припадника хрватске војске, који су га фебруара 1992. године срушили минирањем и то из деветог пута. Поред поменутих, уништавани су и споменици истакнутих партизана, симболи антифашистичке борбе.

У оквиру приче о девастирању споменика, неопходно је истаћи да је 1992. године исту судбину доживео и Споменик Николи Тесли у Госпићу. Минирање споменика праћено је и променом имена трга и школе. Такође, у родном Смиљану, у јесен 1991. године, јединице ХОС-а оскрнавиле су Теслину родну кућу, спомен-музеј у којем су се налазили његови лични предмети, иконе, намештај, библиотека.²⁹ Тиме су довршене монструозности које су чиниле усташе у Другом светском рату. Наиме, Гидеон Грајф (Gideon Greif) у компаративној студији

26 Арсенијевић Митрић, Ј. Срби као варвари Европе у дискурсу појединих теоретичара постколонијализма у: *Српски језик, књижевност, уметност* (Зборник са IX међународној научној скупи Српски језик, књижевност, уметност, одржаној на Филолошко-уметничком факултету у Крајевцу 24–25. X 2014), књ. 2: *Рачу и књижевност*, приредио Бошковић, Д. (2015), Крајевцац: Филолошко-уметнички факултет, стр. 410.

Фотографије су доступне у поменутој монографији Stanojević, Đ. M. (1915), *Le bombardement de l'Université de Belgrade*, Paris: M. Vermot, <http://ubsm.bg.ac.rs/cirilica/dokument/2286/le-bombardement-de-luniversit-de-belgrade> 17. 8. 2021.

27 в. Pavlica, D. (1987) *Od Kamenske do Zvečeva*, Slavonska Požega: Centar za kulturu i obrazovanje u Slavonskoj Požegi, str. 33–34.

28 Bekić, D. (2006) *Vojin Bakić – Biografija ili kratka povijest Kiposlaviје*, Zagreb: Profil, str. 223.

29 Милеуснић, С. (1997) *Духовни јеноцид: њрепед њорушених, ошћећених и обесвећених цркава, манасћира, и грућих црквених објекта у раћу 1991–1995*, (1997), Београд: Музеј Српске православне цркве, стр. 65.

Јасеновац: Аушвиц, Балкана подсећа да су усташе ликвидирале читав српски живаљ у Смиљану, родном селу Николе Тесла, и то на празник Светог Илије 1941. године, када је срушена црква у којој је служио његов отац Милутин Тесла. Према званичним подацима усташе су убиле 91 особу с презименом Тесла, од тога је четрнаесторо страдало у Јасеновцу. У Уједињеним нацијама у Њујорку на српско-јеврејској изложби „Јасеновац – право на незаборав”, одржаној у склопу Међународног дана Холокауста, 26. јануара 2018. године, наведена су имена свих пострадалих с презименом Тесла, место и година ликвидације.³⁰ У студији *Зло у књижевности и култури*, Слађана Илић подсећа на уклањање спомен-плоче Владану Десници са Задарског народног трга, али и на декапитацију бисте Владана Деснице у Исламу Грчком у току операције Олуја.³¹ Ауторка тим поводом истиче: „Десници могу којекакви одсецати главу и уклањати спомен-плочу с његове родне куће. Но, не могу убити његово дело. Друштво које из своје књижевности издацује Десницу све је – јасно и гласно – рекло о себи”³²

Сви наведени примери очигледно указују на историјски ретроградна деловања и вандализме мотивисане најприземнијим нагонима.³³ Уместо културе сећања у Хрватској је превладао својеврсни мнемоцид, уз повампирење фашистичке идеологије и у XXI веку. На делу је *damnatio memoriae* који Алаида Асман карактерише као „посебан облик заборав”³⁴ у циљу кажњавања противника и симболичким уништавањем. Такво укидање нечијег имена усмерено је на саму суштину егзистенције. На тај начин „људи чије је име избрисано из анала и уклоњено с камених споменика симболички умиру и други пут”³⁵

О томе да се злочини над Србима у Хрватској перпетуирају и циклично понављају говори податак да су исте цркве гореле у Другом светском рату, обновљене су, а онда су изнова спаљене у рату деведесетих (храмови у Петрињи, Новој Градишки, Славонском Броду, Трњанима, манастир Житомислић и многи други). У Бљеску и Олуји разорено је преко две стотине православних цркава, а 75 је у потпуности срушено или спаљено. У ратном погрому страдало је културно-историјско благо: рукописи из 15, 16. и 17. века и богослужбене књиге. Поред драгоцених литургијских предмета, уништене су читаве галерије икона на иконостасима, дела најпознатијих иконописаца и сликара од XVI до XX века. Процењује се да је

30 Greif, G. (2018) *Jasenovac: Auschwitz of the Balkans*, prevod sa hebrejskog Dušica Stojanović Čvorić, sa engleskog Hana Poznanović, Beograd: Knjiga komerc; Izrael: Institut za holokaust Šem olam; Izrael: Akademski koledž Ono; SAD: Fondacija za projekte edukacije za Holokaust u saradnji sa Poljskim projektom za restauraciju jevrejskih grobalja, str. 432–436.

31 Илић, С. (2021) *Зло у књижевности и култури*, Београд: Catena mundi, стр. 79.

32 Исто, стр. 83.

33 Упућујемо и на два документарна филма с поменутом тематиком: Škorić, I. reditelj (2016) *Neželjena baština*, Artizana film; Žižić, B. reditelj (2000) *Damnatio memoriae ili udar na sjećanje*, 26. avgust 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=E4PJxqInvbc>

34 Asman, A. nav. delo, str. 47.

35 Исто, стр. 47.

нестало преко 7.000 икона.³⁶ Слободан Милеуснић је разарање православних светиња у Хрватској од 1991. до 1997. године окарактерисао као *духовни џеноцид*, како гласи и наслов његове студије, у којој су прикупљени и систематизовани подаци о непојмљивим размерама деструкције. Аутор истиче и значајну документацију о похараним и срушеним храмовима коју је сачинила Посматрачка мисија Европске заједнице (*European Community Monitoring Mission*), Извештаји о културном наслеђу (*Cultural Heritage Reports*) из 1994. и 1995. године.³⁷ Како Милеуснић истиче:

„Српски храмови и остало црквено-уметничко и историјско наслеђе Српске православне цркве на подручју бивше југословенске републике Хрватске, који су распрострањени у пет православних епархија (Осјечкопољска и барањска, Славонска, Загребачко-љубљанска, Горњокарловачка и Далматинска), били су први на удару. То је чињено смишљено; требало је уништити аутентична сведочанства и духовно памћење српског народа на просторима Барање, Славоније, Лике, Баније, Кордуна, Далмације и других српских простора. Ти храмови, који су и специфични споменици градитељства, представљају верски и национални идентитет српског народа на тим просторима. Рушењем, паљењем, обесвећењем и другим бројним начинима уништавања српских богомоља и културно-историјских споменика, непријатељ настоји да, поред њиховог затирања, српски православни народ и духовно повреди.”³⁸

Владичански двор у Пакрацу, саграђен 1732. године, најпре је оскрнављен, опљачкан, а затим и гранатиран. Исту судбину претрпела је и Владичанска кућа у Карловцу и то на римокатолички Божић 1993. године. Минирана је и резиденција загребачко-љубљанског митрополита у Загребу. Разорени су саборни храмови у Пакрацу, Карловцу и Мостару. Страдала је и Епископска књижница у Пакрацу, чији је оснивач патријарх Арсеније III Чарнојевић. Похарана је једна од најзначајнијих српских библиотека, а древне и драгоцене књиге су распродате широм Европе. Исто се десило и са епархијским библиотекама у Загребу, Карловцу и Мостару. Милеуснић посебно наглашава како је велики број српских храмова изван зона директних ратних дејстава такође разорен.³⁹ Овом уништавању претходило је девастирање у Другом светском рату када је „у Карловцима опљачкана једна од најзначајнијих библиотека на Балкану – Патријаршијска библиотека при чему је 20.000 књига на српском и разним другим језицима пренето у Загреб, и предато

36 Мијушковић, М. (3. IX 2017) Православне светиње на мети Загреба, *Полиџика*, стр. 12–13.

37 Милеуснић, С. нав. дело, стр. 11.

38 Исто, стр. 8.

39 Исто, стр. 8–10.

Свеучилишној библиотеци”.⁴⁰ У Карловачкој гимназији усташе су демолирале статуе Бранка Радичевића, Георгија Бранковића и Саве Текелије, уништиле драгоцену колекцију слика Уроша Предића, Захарија и Јакова Орфелина, Павла Чортановића и других.⁴¹

Очигледно да је Славонска епархија претрпела девастирање огромних размера како у Другом светском рату (1941–1945) тако и у хрватској агресији деведесетих. У Другом светском рату, у оквиру Пакрачке епархије разорене су 54 цркве, а 21 је оштећена. Манастири Ораховица и Пакра су најпре опљачкани, а онда и спаљени. Уништене су 73 архиве и 66 црквено-општинских и манастирских библиотека. Само део црквено-уметничких и других историјских драгоцености Епархије пакрачке бива јој враћен 1985. године. Стара Епископска књижница, иако обновљена 1990. године поводом обележавања три стотине година од Велике сеобе Срба под патријархом Арсенијем Чарнојевићем, претрпела је ново разарање у последњем рату. Након Другог светског рата на местима многих порушених и оскрнављених храмова саграђени су нови: у Јасеновцу, Новој Градишки, Славонском Броду, Славонској Пожеги итд., да би у ратним сукобима деведесетих потомци оних који су рушили цркве у Другом светском рату наставили геноцидну политику својих предака, те су на поменутом простору срушили 39 цркава, а 41 знатно оштетили. Црква у Новој Градишки сравњена је са земљом, што је четврто рушење овог храма у последњих 250 година.⁴² Тако је „континуитет духовног геноцида потврђен”.⁴³

Посебан пример представља уништавање спомен-капеле у Пребиловцима, у којој су 1991. године сахрањене мошти око 4.000 српских мученика пострадалих од усташа у Другом светском рату, стараца, жена и деце из околних српских села, чији су посмртни остаци извађени из херцеговачких јама. Само годину дана касније хрватске војне јединице су у монструозном некрофилском замаху минирале спомен-капелу, а крипту потпуно разориле авионским бомбама. Тако је ово обележје великог српског страдања сравњено са земљом, а мученичке кости спаљене. Иако у Другом светском рату стравично пострадали од усташа, ни у смрти нису нашли мир. Тешко да је у историји забележено овакво понављање злочина у којем жртве убијају изнова, и то у временском размаку од пола века.⁴⁴

У Јасеновцу су Цркву Рођења Светог Јована Крститеља, саграђену 1775. године, најпре разориле усташе 1941. године и том приликом су иконостас, литургијске предмете, богослужбене, матичне књиге и архиву такође уништили. Црква је обновљена 1984. године, али је изнова руинирана у ратној агресији 1991/92.

40 Мијушковић, М. нав. дело, стр. 12.

41 Исто

42 Милеуснић, С. нав. дело, стр. 193–196.

43 Исто, стр. 196.

44 Милојковић, Д. Село Пребиловци у Херцеговини – српска голгота двадесетог века – други део, 26. август 2021, <http://jadovno.com/arhiva/prebilovci/articles/selo-prebilovci-u-xercegovini-srpska-golgota-dvadesetog-veka-drugi-deo.html>; Милеуснић, С. нав. дело, стр. 10.

године. Ту није крај, током маја 1995. године хрватске снаге су је гранатирале, а парохијски дом спалиле.⁴⁵

Када говоримо о континуираном злочину почев од Другог светског рата, неизоставно морамо поменути покољ више од 1.500 Срба у православној Цркви Пресвете Богородице у Глини и околини 1941. године. Усташе су их камионима довозиле из оближњих села, затворили у цркву, свирепо мучили, а затим поклали. Ни храм није поштеђен, убрзо након тога су га као место злочина срушили. Како Динко Давидов истиче:

„Злочин у цркви у Глини припада историји овог града али и историји српске уметности. У тој цркви, највећој страдалници српске ратне судбине, уништени су животи људи, али су уништени и њихови преци, матичне књиге рођених, венчаних и умрлих, богослужбене књиге и величанствен иконостас Јосифа Кирстнера и Павла Симића. [...] Усташко клање у глинској цркви и уништавање иконостаса само је један од многобројних примера тоталног геноцида.”⁴⁶

Након рата на месту цркве у Глини изграђен је спомен-дом у знак сећања на убијене. Перпетуирање безумног зла наставило се половином деведесетих када је исти тај спомен-дом оскрнављен и уништена (разбијена) табла на којој су била урезана имена убијених у глинској православној цркви. Спомен-дом је преименован у Хрватски дом. С правом се онда питамо какав је то дом и каква је то „духовна обнова” која настаје на рушевинама и разарању туђе културе, туђе, али и сопственог сећања. Поводом тог чина Анте Лешаја истиче како је несумњиво реч о фашистоидном варварству, злочину омаловажавања жртава бруталног покоља, затирању сећања на жртве, а врхунац свега је да се оваквим чином преименовања спомен-дома у злочин увлачи цела Хрватска.⁴⁷ Затирање сећања на овај злочин перфидно се спроводи и у XXI веку, наиме, на осамдесетогодишњицу глинског геноцида у установи културе „Књижница и читаоница у Глини”, у поменутом Хрватском дому, саграђеном на месту монструозног злочина, организовано је представљање неоусташке и ревизионистичке студије „Јасеновац и послеријатни јасеновачки логори: геостратешка точка великосрпске политике пропагандни покретач њезина ширења према Западу” аутора Бланке Матковић и Стипа Матковића. Овај пример јасно говори да се у Хрватској и даље подмукло ради на кривотворењу историје и негирању геноцида над Србима.⁴⁸ О срамном континуитету сва-

45 Милеуснић, С. нав. дело, стр. 210–214.

46 Давидов, Д. (2013) *Тоштални геноцид: Независна држава Хрвајска 1941–1945*, Београд: Завод за уџбенике, стр. 66–67.

47 Lešaja, A. nav. delo, str. 375.

48 Koerbler, J. Promocija ustaštva na mestu klanja Srba: Sramotno predstavljanje knjige dvoje hrvatskih istoričara u Glini, *Novosti*, 18. jul, 2021, 28. avgust 2021, <https://www.novosti.rs/planeta/region/1018002/promocija-ustastva-mestu-klanja-srba-sramotno-predstavljanje-knjige-dvoje-hrvatskih-istoricara-glini>

коврсних непочинстава над Србима, који се циклично обнављају, а за који ретко ко уопште мари, песнички данас проговора Драган Хамовић у песми чији наслов управо сугерише понављање злочина који пролази без казне – „Сведоку масакра Срба у глињској цркви 1941. године, старцу у колони 1995. добеглих у Србију”: *Нема глињској храма, себе се и не сећа / Не би издржао даљи налет несрећа. / А њо-вести дивше цркве не узнемирава / Изузејна, избирљива и дића дирана: / Знају да смо створења рођена једнака, Сем рода Сијукса и Љубана Једнака.*⁴⁹

Славица Гароња Радованац подсећа на још један од нечувених усташких злочина који се десио 16. августа 1942. године у Слобоштини када су усташе код Цркве Светог Николе поубијале око хиљаду жена и деце тако што су их, махом живе, побацале у пет околних бунара. После рата оформљена је специјална Комисија, која је извршила ексхумацију, пребројавање (укупно 1.368), фотографисање и сахрањивање жртава у заједничку гробницу, где је 1952. године подигнуто спомен-обележје. Међутим, као и у случају геноцида у Глини, у наредном рату 1991. године спомен-комплекс и гробље су уништени, а уместо њих, данас стоји летња позорница где се одржава „бундевијада”, као и зграда Еко-центра.⁵⁰ Како ауторка наглашава:

„Међутим, најречитију поруку актуелне хрватске власти представља данашња намена овог страшног стратишта у селу Слобоштина. Накред стратишта, између два забетонирана бунара, уздиже се данас подијум за летње свечаности, а прави цинизам представља љупки дрвени бунар са жутим сунцем – који очигледно сугерише замену теза, односно софистицирано брисање памћења, кривице за злочин, као и сећање на саме жртве, које треба прекрити ’невиним’ велом заборава. Врхунски цинизам пренамене овог стратишта представља новосаграђена зграда с ознаком Европске уније и називом ЕКО-ЦЕНТАР.”⁵¹

Потребно је истаћи да црква у Глини није јединствен пример усташког рушења или спаљивања богомоље заједно са окупљеним верницима, већ је то била устаљена пракса – у селу Кукуњевац код Пакраца усташе су затвориле у цркву око 200 Срба да би потом уследио крвави пир, у Кусоњама су запалиле цркву са 460 православних Срба у њој, а затим остатке минирали.⁵² Након Другог светског рата ове цркве су обновљене, међутим, изнова бивају демолиране 1991. године у гранатирању хрватске војске.⁵³ Цркве у Зборишту и Добром селу запаљене су пуне жена

49 Хамовић, Д. (2021) *Две хиљаде двадесетих*, Београд: СКЗ, стр. 90–91.

50 Гароња Радованац, С. (2019) Слобоштина 1942. и њени бунари – прилог о геноциду у НДХ и о данашњем загирању памћења у Хрватској, у: *Зборник о Србима у Хрвајској 12*, Београд: САНУ, стр. 218, 224–225.

51 Исто, стр. 225.

52 Архивским истраживањем усташких злочина у Кусоњама и Кукуњевцу, уз попис страдалих, посебно се бавио историчар Pavlica D. (2007) *Stratišta oko Papuka i Psunja*, Београд: Zavičajno udruženje Slavonaca, potomaka i prijatelja Slavonaca; Književni klub „Branko Radičević”, стр. 73–111.

53 Давидов, Д. Ратни период у животу српских храмова (од 1941. до 1945), у: *CATENA mundi: српска*

и деце.⁵⁴ Још један пример спаљивања цркве заједно с верницима у њој, десио се у селу Млака код Јасеновца када су усташе запалиле Цркву Светог пророка Илије са живом децом у њему.⁵⁵ У селу Драксенић 14. јануара 1941. године на православни Мали Божић, према сведочењима малобројних преживелих, усташе су део народа побиле испред попаљених кућа док су остатак сатерали у цркву и тамо им зверски пресудили.⁵⁶ Велики број храмова широм Славоније, Горњокарловачке и Бањалучке епархије уништен је скупа с народом у њима.⁵⁷ Динко Давидов посебно наглашава чињеницу да је Независна Држава Хрватска организовала специјалну администрацију за уништавање храмова⁵⁸, 1941. године основан је посебни „Уред за рушење православних цркава” што сведочи о нечувеном усташком „геноцидном цинизму”.⁵⁹

Подсетимо се случаја с краја Другог светског рата, када су немачки војници 10. јуна 1944. упали у француско село Орадур-сир-Глен (Oradour-sur-Glane), жене и децу угурали у цркву и живе их спалили, а мушкарце поубијали одвојено. Затим су спалили читаво село. Ово место је данас, након више од 70 година, остало нетакнуто, заправо оно је сабласни подсетник на највећи нацистички покољ на француском тлу у којем су страдале 642 жртве.⁶⁰ Такође, Орадур-сир-Глен је јединствени меморијални центар у којем се могу видети напола изгореле куће, растопљена метална звона унутар спаљене цркве, остаци нагорелих аутомобила.⁶¹ Одлука да се рушевине не дирају и ово место остане успомена на све невинне људе чије су животе окончали нацисти, говори о специфичној култури сећања и поштовању жртава. То је супротно наведеним примерима из Хрватске која се углавном бавила негирањем и прикривањем злочина, али и девастирањем постојећих спомен-обележја и меморијалних центара.

* * *

Имајући у виду сва три аспекта планског затирања српске културе јасно је да су Срби као национ изложени континуираној трауми изазваној једним од највећих културолошких злочина почињених након Другог светског рата. У вези с тим

хроника на свейским веријама, Књ. 2, приредио Драгић Кијук, П. (2014) Београд: Catena mundi, стр. 331; Милеуснић, С. нав. дело, стр. 217.

54 Давидов, Д. (2014) нав. дело, стр. 332.

55 Исто, стр. 144.

56 в. Јевтић, А. (2016) *Великомученички Јасеновац: усташка њворница смрти: документи и сведочења*, Београд: Канцеларија при Влади Србије и Еп. Теодосије с Космета, стр. 91.

57 Давидов, Д. (2014), нав. дело, стр. 331.

58 О истом в. Костић, М. Злодела и греси, у: *CATENA mundi: српска хроника на свейским веријама*, Књ. 2, приредио Драгић Кијук, П. (2014) Београд: Catena mundi, стр. 268–281.

59 Давидов, Д. (2014) нав. дело, стр. 35.

60 Farmer, S. (1999) *Martyred Village: Commemorating the 1944 Massacre at Oradour-sur-Glane*, University of California Press, p. 1–2.

61 Сајт посвећен овом меморијалном центру <https://www.oradour.info/>, 28. 8. 2021.

неопходно је да се суочимо са овим трауматичним чињеницама, као и да, упркос савременом друштву „убрзане културне амнезије“⁶² које форсира културу забаве и заборавља, негујемо културу памћења у којој Јан Асман (Jan Assmann) препознаје ослобађајућу снагу, али и средство отпора тлачитељима.⁶³ Многобројни наведени примери указују на плански и систематски културни геноцид над Србима у Хрватској који се одвијао почев од Другог светског рата па све до грађанских ратова деведесетих. Масовним спаљивањем књига, православних цркава, манастира и њихових библиотека, уништавањем споменика антифашистичкој борби, као и оних подигнутих у славу знаменитих личности српског порекла и другим безумним акцијама у Хрватској је изведена, а и данас се увелико спроводи, прагматична ревизија историјских чињеница чиме се продужава пинтеровска таписерија лажних против које се, макар пером и неуморним бележењем истине, у нади да рукописи ипак не горе, морамо истрајно борити.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамов, С. (2008) *Геноцид у Југославији 1941–1945, 1991...*, књ. 2, Београд: Академија за дипломатију и безбедност.
- Albahari, B. (2017) *Pisanje stradanja: knjiga o knjigama: vodič kroz publikacije o Holokaustu*, Београд: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu.
- Anonim, (6. I 2017) Uz 'blagoslov' biskupa postavljena ploča 'Za dom spremni' u Kutini, Radio Slobodna Evropa, 16. avgust 2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/28217769.html>
- Anonim, (17. I 2017) Nove ploče s natpisom „Za dom spremni“, RTRS, 17. avgust 2021, <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=238661>
- Антонић, С. Идејна основа „продуженог геноцида“ над Србима у Хрватској, у: *Савремено стање идентитетских крајинских Срба*, приредио Иванић, Д. (2021), Нови Сад: Матица српска, стр. 123–144.
- Арсенијевић Митрић, Ј. Срби као варвари Европе у дискурсу појединих теоретичара постколонијализма, *Српски језик, књижевности, уметности: Зборник са IX међународној научној скупи Српски језик, књижевности, уметности, одржаном на Филолошко-уметничком факултету у Крајини 24–25. X 2014*, књ. 2. *Рат и књижевности*, приредио Бошковић, Д. (2015) Крагујевац: Филолошко–уметнички факултет, стр. 401–425.
- Асман, Ј. (2011) *Култура памћења*, Београд: Просвета.
- Asman, A. (2018) *Oblici zaborava*, Београд: Biblioteka XX vek.
- Векіћ, Д. (2006) *Vojin Bakic – Biografija ili kratka povijest Kiposlavije*, Zagreb: Profil.
- Вранеш, А. (1999) Народна библиотека Србије у ратним годинама (1941–1944), *Гласник Народне библиотеке Србије*, год. 1, број 1, Београд: Народна библиотека Србије, стр. 9–28.
- Гароња Радованац, С. (2019) Слобоштина 1942. и њени бунари – прилог о геноциду у НДХ и о данашњем затирању памћења у Хрватској, у: *Зборник о Србима у Хрватској 12*, Београд: САНУ, стр. 217–233.

62 Остин, М. (2005) *Покрадено памћење: Дијигални системи и разарање културе сећања. Мала историја заборављања*, Нови Сад: Светови, стр. 61.

63 Асман, Ј. (2011) *Култура памћења*, Београд: Просвета, стр. 87.

- Greif, G. (2018) *Jasenovac: Auschwitz of the Balkans*, prevod sa hebrejskog Dušica Stojanović Čvorić, sa engleskog Hana Poznanović, Beograd: Knjiga komerc; Izrael: Institut za holokaust Šem olam; Izrael: Akademski koledž Ono; SAD: Fondacija za projekte edukacije za Holokaust u saradnji sa Poljskim projektom za restauraciju jevrejskih grobalja.
- Давидов, Д. (2013) *Тошаланни ієноциг: Независна држава Хрвајска 1941–1945*, Београд: Завод за уџбенике.
- Давидов, Д. Ратни период у животу српских храмова (од 1941. до 1945), у: *CATENA mundi: српска хроника на свейтским вериіама*, књ. 2, приредио Драгић Кијук, П. (2014) Београд: Catena mundi, стр. 330–339.
- Илић, С. (2021) *Зло у књижевности и култури*, Београд: Catena Mundi.
- Јевтић, А. (2016) *Великомученички Јасеновац: усїашка тїворница смрти: документи и сведочења*, Београд: Канцеларија при Влади Србије и Еп. Теодосије с Космета.
- Јовановић, Б. (2016) *Анїројолоїја зла*, Београд: HERAedu.
- Koerberler, J. Promocija ustaštva na mestu klanja Srba: Sramotno predstavljanje knjige dvoje hrvatskih istoričara u Glini, *Novosti*, 18. jul 2021, 28. avgust 2021, <https://www.novosti.rs/planeta/region/1018002/promocija-ustastva-mestu-klanja-srba-sramotno-predstavljanje-knjige-dvoje-hrvatskih-istoricara-glini>
- Костић, М. Злодела и греси, у: *CATENA mundi: српска хроника на свейтским вериіама*, књ. 2, приредио Драгић Кијук, П. (2014) Београд: Catena mundi, стр. 268–281.
- Lešaja, A. (2012) *Knjigocid – uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*, Zagreb: Profil knjiga d. o. o., Srpsko narodno vijeće.
- Мијушковић, М. (3. IX 2017) Православне светиње на мети Загреба, *Политика*, стр. 12–13.
- Миладиновић, И. (3. II 2013) Ко пали књиге, палиће и људе, *Politika*, 17. avgust 2021, <https://www.politika.rs/sr/clanak/247922/Ko-pali-knjige-palice-i-ljude>
- Милеуснић, С. (1997) *Духовни ієноциг: іреїлед іорушених, ошїећених и обесвећених црква, манастїира, и друїих црквених објектаїа у раїу 1991–1995, (1997)*, Београд: Музеј Српске православне цркве.
- Милојковић, Д. Село Пребиловци у Херцеговини – српска голгота двадесетог века – други део, 26. август 2021, <http://jadovno.com/arhiva/prebilovci/articles/selo-prebilovci-u-hercegovini-srpska-golgota-dvadesetog-veka-drugi-deo.html>
- Остин, М. (2005) *Покрадено іамћење: Диїїтални сисїеми и разарање култури сећања. Мала исїорија забрављања*, Нови Сад: Светови.
- Pavlica, D. (1987) *Od Kamenske do Zvečeva, Slavonska Požega*: Centar za kulturu i obrazovanje u Slavonskoj Požegi.
- Pavlica D. (2007) *Stratišta oko Papuka i Psunja*, Beograd: Zavičajno udruženje Slavonaca, potomaka i prijatelja Slavonaca; Književni klub „Branko Radičević”.
- Roknić, V. (22. јул 2012) Hrvatski zločin nad tri miliona knjiga, *Vesti online*, 17. август 2021, <https://arhiva.vesti-online.com/Vesti/Ex-YU/241159/Hrvatski-zlocin-nad-tri-miliona-knjiga->
- Skoti, Đ. (2010) *Hrvatska operacija Oluja: „Oslobađanje” Krajine i etničko čišćenje Srba*, Beograd: Otkrovenje; Zagreb: Srpsko narodno vijeće.
- Stanojević, Đ. M. (1915) *Le bombardement de l'Université de Belgrade*, Paris: M. Vermot.
- Tevelajt, K. (2012) *Logical, Radical, Criminal*, Beograd: Karpos.
- Farmer, S. (1999) *Martyred Village: Commemorating the 1944 Massacre at Oradour-sur-Glane*, University of California Press.
- Хамовић, Д. (2021) *Две хиљаде двадесетїа*, Београд: СКЗ.

Šimićević, H. Usred Jasenovca podigli ploču s ustaškim pozdravom, *Novosti*, 4. decembar 2016, 16. avgust 2021, <https://www.portalnovosti.com/fotogalerija-usred-jasenovca-podigli-plocu-s-ustaskim-pozdravom>

Škorić, I. reditelj (2016) *Neželjena baština*, Artizana film.

Jelena N. Arsenijević Mitrić

University of Kragujevac, Faculty of Philology and Arts – Department of Serbian Literature, Kragujevac

CULTURICIDE AGAINST THE SERBS IN CROATIA IN THE CONTEXT OF THE WARS OF THE NINETIES

Abstract: The paper discusses the problem of the destruction of Serbian cultural heritage in Croatia during the war in Yugoslavia (1991-1995) while pointing to the fact that cultural and spiritual genocide against the Serbs took place in the mentioned area in three forms: devastation of Serbian Orthodox churches and monasteries, destruction of books and libraries, namely the funds consisting of works by Serbian authors, those written in Cyrillic or published in Serbia, and also the demolition of monuments dedicated to the anti-fascist struggle as well as those built in honor of famous people of Serbian origin. Having in mind all three aspects of the premeditated eradication of traces of the Serbian culture, we point out that the Serbs as a nation are exposed to continuous trauma caused by one of the greatest cultural crimes committed after the Second World War.

Key words: *cultural heritage of the Serbs in Croatia, culturicide, trauma, culture of memory, Yugoslav wars (1991-1995)*